

УДК 332.122:330.3

Бойченко Е. Б.

Інститут економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМИ МОНІТОРИНГУ УМОВ ЖИТТЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІУМУ

У статті розроблено методологічне забезпечення програми моніторингу умов життя регіонального соціуму. Програма моніторингу складається з комплексу взаємопов'язаних елементів, які спрямовані на формування дієвої системи довгострокового, неперервного, систематичного спостереження за динамікою показників основних складових відтворення соціального життя регіонального соціуму та умов його життєдіяльності в межах адміністративно-територіального утворення. Практичне використання результатів моніторингу умов життя регіонального соціуму полягає у забезпеченні аналітичного та науково-методичного обґрунтування стратегій, програм, що стосуються розвитку соціальної сфери території.

Ключові слова: моніторинг, програма моніторингу, умови життєдіяльності, об'єкти моніторингу, цілі та завдання програми моніторингу.

Постановка проблеми. Організація моніторингу умов життя регіонального соціуму полягає у формуванні інформаційної бази, що постійно оновлюється, що дозволяє встановити зміни, які відбуваються у соціальному житті населення регіону. Наявність повної та достовірної інформації забезпечує обґрунтоване відображення стану об'єкта дослідження та тенденцій його розвитку. Інформація, яка отримана у процесі моніторингу умов життя регіонального соціуму дозволяє здійснити оперативне корегування заходів, як на державному так і на регіональному рівнях. Таким чином, виникає необхідність створення програми моніторингу умов життя регіонального соціуму, методичні засади якої дозволяють сформулювати систему спостереження, збору, обробки та подання науково – обґрунтованої інформації, що характеризує стан розвитку соціально-економічної сфери території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку науково-методичних засад проведення моніторингу та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні зробили вітчизняні вчені-економісти Б. Винницький, М. Лендбел, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський та інші [1; 2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій з організації моніторингу якості життя населення регіону, досліджень з питань науково-методичних засад проведення моніторингу умов життя виявляється замало, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті. Головною метою цього дослідження є розробка науково-методичних засад програми моніторингу умов життя населення регіону.

Виклад основного матеріалу. Організацію моніторингу доречно розглядати як побудову структурно-функціональної організованої системи, основними елементами якої є комунікаційна та інформаційно-аналітична структури. Комунікаційна структура покликана забезпечити регулярний збір, накопичення та зберігання інформації, що стосується стану та розвитку об'єкта дослідження. Побудова інформаційно-аналітичних систем зумовлена збором і акумулюванням статистичної інформації та тієї інформації, що отримана із звітів, у разі спостережень, соціологічних досліджень, методом експертних оцінок, неявних множин, модельних прогнозів тощо. Функціонування цих систем скеровано на подання постійно оновленої, порівняної у часі інформації, використання

якої дозволяє діагностувати існуючі негативні явища та процеси, що відбуваються у відтворенні соціального життя населення регіону, ідентифікувати їх та запропонувати оздоровчі заходи.

Проведення моніторингу повинно здійснюватися за розробленою програмою, яка складається з комплексу взаємопов'язаних елементів, які спрямовані на формування дієвої системи довгострокового, неперервного, систематичного спостереження за динамікою основних складових відтворення соціального життя регіонального соціуму та умов його життєдіяльності в межах адміністративно-територіального утворення.

Важливим з точки зору необхідності розроблення Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму є те, що у сучасному нормативно-правовому полі не існує відповідних нормативних актів, методичних рекомендацій, постанов, наказів, що стосуються саме моніторингу умов життя населення регіонів. Існування значної кількості нормативно-правових документів, яка призначена моніторингу довкілля, дозволяє на засаді їх опрацювання розробити відповідні положення, що стосуються умов життя регіонального соціуму.

Розробка Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму здійснюється на засаді Методичних рекомендацій з підготовки регіональних та загальнодержавних програм моніторингу довкілля, які розроблені та затверджені Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 487, від 24.12.2001 р. Проект Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму погоджується з державними та місцевими органами виконавчої влади у відповідності до компетенції яких віднесено їх здійснення.

Основними складовими Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму визначені такі:

1. Загальні положення.
  2. Об'єкти моніторингу умов життя регіонального соціуму.
  3. Обґрунтування необхідності програми.
  4. Підстава для розробки програми.
  5. Мета та основні завдання програми.
  6. Концептуальні положення формування системи моніторингу умов життя регіонального соціуму.
  7. Суб'єкти систем моніторингу умов життя регіонального соціуму та їх основні функції.
  8. Етапи реалізації програми.
  9. Механізм забезпечення реалізації програми.
  10. Критерії оцінки реалізації програми [3].
- І. Загальні положення Програми моніторингу.

Так, під умовами життя регіонального соціуму варто розуміти сукупність норм, законів, правил, природних та географічних особливостей території, способу існування, що історично склалися на певній території; ступінь соціалізації, під якою розуміється процес становлення індивіда, поступове засвоєння ним вимог суспільства, набуття соціально значущих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють його взаємини із суспільством; сукупність видів діяльності у всіх сферах життя: економічної, соціальної, політичної та духовної.

Моніторинг умов життя регіонального соціуму – це комплексна система методів довгострокового, систематичного спостереження за кількісними та якісними змінами у відтворенні соціального життя населення, результатом якого є збір та реєстрація показників, отримання оцінки, яка характеризує стан об'єкту дослідження, її зіставлення зі значеннями, що визначені за еталонні та встановлення відповідного діагнозу.

Програма моніторингу умов життя регіонального соціуму є розробленою сукупністю послідовних завдань, метою яких є спостереження за змінами, які відбуваються в умовах життєдіяльності регіонального соціуму. Отже, регіональна програма моніторингу – це розроблена сукупність послідовних завдань, спрямованих на реалізацію цілей моніторингу у межах адміністративно-територіального регіону, з урахуванням природно-географічних, політичних, економічних, соціальних, інформаційних, освітніх, культурних, релігійних, етнічних та інших особливостей, які мають особисті розбіжності у межах національних та соціальних груп.

II. Об'єкти моніторингу умов життя регіонального соціуму. Об'єктами моніторингу умов життя населення регіону виступають регіональний соціум та соціально-економічні процеси, які створюють середовище для його відтворення. Таким чином, на засаді вищесказаного встановлено, що проведення моніторингу умов життя регіонального соціуму здійснюється відповідно до основних складових відтворення соціального життя регіонального соціуму.

III. Обґрунтування необхідності Програми моніторингу. Передумовами створення Програми моніторингу умов життя населення регіону є вимоги, які полягають у необхідності:

узгодженості дій між суб'єктами спостереження, внаслідок відсутності взаємодії відбувається дублювання спостережень, а в деяких випадках навпаки, необхідні дослідження не здійснюються;

удосконалення системи збору, систематизації, накопичення інформації та мережі спостережень, яка стосується умов життя населення;

обґрунтування кількісного та якісного складу показників на засаді яких здійснюється спостереження за змінами в умовах життєдіяльності населення, узгодження періоду та частоти спостережень, усунення дублювання спостережень;

створення територіальних інформаційних центрів моніторингу умов життєдіяльності регіонального соціуму, які б поєднували офіційну документовану державну інформацію, результати соціологічних досліджень, спостережень та результати фундаментальних та прикладних досліджень наукових установ;

забезпечення процесу прийняття управлінських рішень своєчасними, обґрунтованими та уніфікованими документами, які стосуються результатів проведених досліджень;

визначення ефективності та результативності стратегій, програм та заходів, які затверджені та покликані сприяти розвитку регіонального соціуму; використання програмно-цільового методу управління як найбільш ефективного засобу прийняття управлінських рішень;

оприлюднення звітів з результативності та оцінки діючих стратегій, програм, заходів розвитку умов відтворення складових соціального життя населення регіону;

напрацювання можливих варіантів управлінських рішень та на їх засаді розробка ситуаційних управлінських моделей, метою яких є подолання негативних тенденцій в умовах життєдіяльності регіонального соціуму;

створення «зворотного зв'язку» урядових структур різного рівня з громадськими організаціями, підприємцями, населенням тощо.

Реалізація Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму полягає у розробці науково-методичних засад, визначенні мети та завдань моніторингу, узгодженості періоду дослідження, періодичності здійснення моніторингу, формування системи спостереження та збору даних, обробці інформації, виборі й обґрунтуванні показників та еталонних значень, здійсненні контрольних заходів та прогнозуванні змін умов життєдіяльності населення.

IV. Підстава для розробки Програми моніторингу. Підґрунтям для розробки Програми моніторингу умов життя населення регіону є законодавчі та нормативно-правові акти України, що гарантують відповідні умови існування життєдіяльності населення регіону, та врегульовують методичні засади створення та функціонування системи моніторингу.

V. Мета та основні завдання Програми моніторингу. Головна мета Програми моніторингу умов життя населення полягає у оцінці результативності, повноти та ефективності реалізації запропонованих стратегій та програм, що спрямовані на подолання, елімінування негативних тенденцій у відтворенні соціального життя населення, та у розробці відповідних оздоровлюючих заходів у ході визначення негативних процесів та явищ, які спрямовані на розвиток регіонального соціуму.

Основними завданнями Програми моніторингу умов життя населення регіону є такі: організація системи спостережень за умовами життя регіонального соціуму; збір, узагальнення та накопичення даних, які включені до запропонованого переліку показників, які дозволяють дослідити умови життя регіонального соціуму; отримання на заданий момент часу кількісної та якісної оцінки стану об'єкта дослідження; визначення сили дії та напряму впливу ризиків, що впливають на відтворення соціального життя регіонального соціуму; побудова типологічного профілю умов життєдіяльності регіонального соціуму; визначення відхилень (абсолютних або відносних) між фактичними та нормативними (еталонними або прийнятими за нормативні) показниками; запровадження та використання світового досвіду щодо здійснення моніторингу умов життя населення регіону, а також використання його щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення цього процесу; побудова автоматизованої інформаційної бази даних за результатами спостережень, збору та науково – обґрунтованої обробки інформації, що характеризують стан розвитку соціально-економічної сфери території; розробка відповідних нормативно-правових актів, що стосу-

ються регулювання засад здійснення моніторингу умов життя регіонального соціуму; здійснення інформаційно-аналітичної підтримки при прийнятті відповідних управлінських рішень у сфері життєдіяльності регіонального соціуму; створення регіонального центру моніторингу умов життя регіонального соціуму на базі Департаментів соціальної політики, соціального захисту населення, освіти та науки, охорони здоров'я, культури, екології та природних ресурсів; розробка на засаді результатів моніторингу рекомендацій для державних органів влади з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

VI. Концептуальні положення формування системи моніторингу умов життя регіонального соціуму.

Моніторинг умов життя населення регіону відбувається на засаді відповідних принципів, під якими варто розуміти загальні правила здійснення цього процесу, які враховують особливості об'єкту дослідження та потреби суб'єкту його проведення. Отже, здійснення моніторингу повинно відбуватися на засаді таких правил:

превентивності. Принцип, який виходячи із його сутності є найважливішим правилом у моніторингу, що полягає у завчасному, випереджувальному характері виявлення та реагування на негативні тенденції розвитку, що виникають в умовах життя регіонального соціуму.

науковості. Принцип, який полягає у науково-обґрунтованих засадах здійснення моніторингу, що дає змогу здійснити дослідження використовуючи сучасний методичний інструментарій та технічне оснащення;

комплексності. Сутність принципу полягає у узгодженості програми у просторі та часі;

безперервності спостереження. Сутність цього принципу полягає у визначенні моменту переходу об'єкта дослідження з одного стану в інший, що дає змогу своєчасно виявити зміни у протіканні процесу або явища, яке досліджується;

періодичності. Отримання інформації про зміни та тенденції, що відбуваються у відтворенні соціального життя населення регіону за визначені проміжки часу, що дає змогу побудувати трендову модель процесу або явища, яке досліджується;

оптимізації. Принцип, який полягає у виборі найбільш результативних показників, що характеризують об'єкт дослідження. Використання таких показників дає змогу оптимізувати інформаційне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень;

прогностичності. Принцип, який полягає у проектуванні умов життя населення регіону у майбутньому на засаді забезпечення співвідношення показників емпіричної вибірки та їх співвідношення зі значеннями, які визначені за еталонні.

VII. Суб'єкти системи моніторингу умов життя регіонального соціуму та їх основні функції. Здійснення моніторингу умов життя населення регіону відбувається компетентними органами, які можуть бути представлені державними органами влади; органами місцевого самоврядування (територіальні громади); експертним співтовариством (об'єднання та наукові установи, а також консультативно-дорадчі органи, що створені при органах державної влади та органах місцевого самоврядування і представляють інтереси громадян та суб'єктів господарювання), юридичними та фізичними особами, моніторингова діяльність яких ґрунтується на нормативно-правових засадах. Взаємодія та взаємозв'язки між зазначеними органами з приводу спостереження, збору, накопичення

та зберігання інформації, її обробка та систематизація, впровадження інтегральних (синтетичних) показників та інше, відбувається на засаді взаємоузгодження діяльності у відповідності до розробленої Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму.

До основних функцій, що покладені на суб'єктів моніторингу умов життя регіонального соціуму належать такі: науково-методична, інформаційна, корегуюча, прогностична та контрольна.

VIII. Етапи реалізації Програми моніторингу. Програма моніторингу умов життя регіонального соціуму здійснюється у відповідності до наступних етапів її реалізації:

Перший етап – організаційний. Полягає у визначенні мети та завдань моніторингу; узгодженні періоду дослідження; періодичності його здійснення, формування системи спостереження; потреб, обсягу, зборі, джерел, систематизації та обробки первинної інформації про об'єкти дослідження з урахуванням кількісних та якісних показників (демографічні, соціальні, статистичні показники: трудових ресурсів, освіти, рівня життя населення, суспільного та індивідуального здоров'я, діяльності освітніх та культурних закладів, стану навколишнього середовища тощо); розроблення форми документів для збору та накопичення даних; визначення витрат, які пов'язані із запровадженням моніторингу та отриманням необхідної інформації; складання посадових інструкцій, які містять характеристику робіт, завдання та обов'язки працівника, кваліфікаційні вимоги та їх відповідальність; інструктаж, навчання, тренінг персоналу згідно з завданнями Програми моніторингу.

Другий етап – виконавчий, полягає безпосередньо у здійсненні моніторингу. Дослідження проводиться на засаді інструментарію діагностики регіонального соціуму: аналізу, за допомогою якого встановлюються причинно-наслідкові зв'язки та тенденції розвитку складових об'єкта дослідження; синтезу, який дозволяє об'єднати отримані у процесі аналізу результати та обґрунтування сили (міра інтенсивності) та напрямку (тенденції) впливу одних складових об'єкта дослідження на інші; оцінки, яка дозволяє описати та характеризувати стан об'єкта дослідження як унікальне поєднання ознак. Проводиться порівняння отриманих результатів з нормативними (еталонними) показниками, що дозволяє визначити стан об'єкта дослідження та на його засаді встановити діагноз. На цьому етапі обґрунтовуються причини змін, що відбуваються та встановлюються проблеми, що їх спричиняють.

Третій етап проведення моніторингу – контролюючий, полягає у здійсненні контролю за процесами та явищами, що відбуваються у відтворенні соціального життя населення регіону. Проводиться порівняння отриманих результатів із запланованими показниками. Розроблюються можливі варіанти заходів, які б сприяли подоланню негативних тенденцій розвитку.

Четвертий етап – управлінський, полягає у прийнятті обґрунтованих управлінських рішень для органів виконавчої влади. Здійснюється реалізація запланованих заходів (програм, стратегій розвитку). Надається оцінка результативності прийняття управлінських рішень, яка отримується на засаді спостереження за ходом реалізації управлінських рішень.

IX. Механізм забезпечення реалізації Програми моніторингу. Програма моніторингу умов життя

регіонального соціуму складається із таких частин: організаційної, виконавчої, управлінської.

Організаційна частина моніторингу вирішує завдання вибору об'єкту моніторингу (складової відтворення соціального життя регіонального соціуму), формування масивів даних для проведення моніторингу та здійснення вибору методів моніторингу.

Завданнями виконавчої частини системи моніторингу є проведення діагностики об'єкту моніторингу, отримання загальної оцінки стану та оцінки змін, виявлення негативних змін (відхилень) від еталонних показників, визначення симптомів змін та допустимих відхилень.

Управлінська частина виконує такі завдання моніторингу: розробка оздоровчих заходів, їх реалізація, контроль за змінами у розвитку об'єкта дослідження, розробка та реалізація програми стабілізації та її організаційне забезпечення.

Виконання покладених на моніторинг умов життя населення регіону функцій має здійснюватися за структурно-функціональною схемою

(рис. 1), яка забезпечує функціональну взаємодію суб'єктів моніторингу зі збору та обробки інформації, діагностики та контролю.

Обсяги фінансування робіт із проведення та функціонування моніторингу визначаються органами місцевого самоврядування на підставі Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму. Також можуть бути залучені кошти національних та міжнародних організацій, гранти на проведення дослідження, спонсорська допомога юридичних та фізичних осіб.

Х. Критерії оцінки реалізації Програми моніторингу. Результативність Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму полягає у виконанні управлінських функцій суб'єктами моніторингу. А саме, досягнення намічених цілей та виконання визначених завдань, що дає підставу для оперативного реагування на зміни в умовах життя регіонального соціуму. Результативність реалізації Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму оцінюються за такими критеріями:

- дотримання вимог щодо строків виконання визначених завдань Програми моніторингу у відповідності до розробленого плану; розробки документів (звітів, аналітичних довідок, доповідей, методичних рекомендацій тощо), що стосуються процедури моніторингу; змісту, рівню підготовки та належного оформлення документів, які розробляються;
- оперативність, повнота та якість надання необхідної інформації суб'єктам моніторингу;
- повнота та достовірність отриманих діагностичних карток та банку даних;
- скорочення термінів розробки та прийняття управлінських рішень;
- ефективність використання наявних організаційних структур і засобів спостережень за умовами життєдіяльності регіонального соціуму;
- дотримання графіків здійснення контролю;
- оптимізація фінансових ресурсів для забезпечення виконання Програми моніторингу [4].

Складність встановлення результативності управлінських рішень, які прийняті за результатами проведення моніторингу, полягає у тому, що демографічні процеси відбуваються з великим часовим лагом. У свою чергу, великий термін протікання цих процесів не дає можливості оцінити прийняті управлінські рішення у короткостроковому періоді, що стримує визначення ефективності запропонованих програм.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за результатами

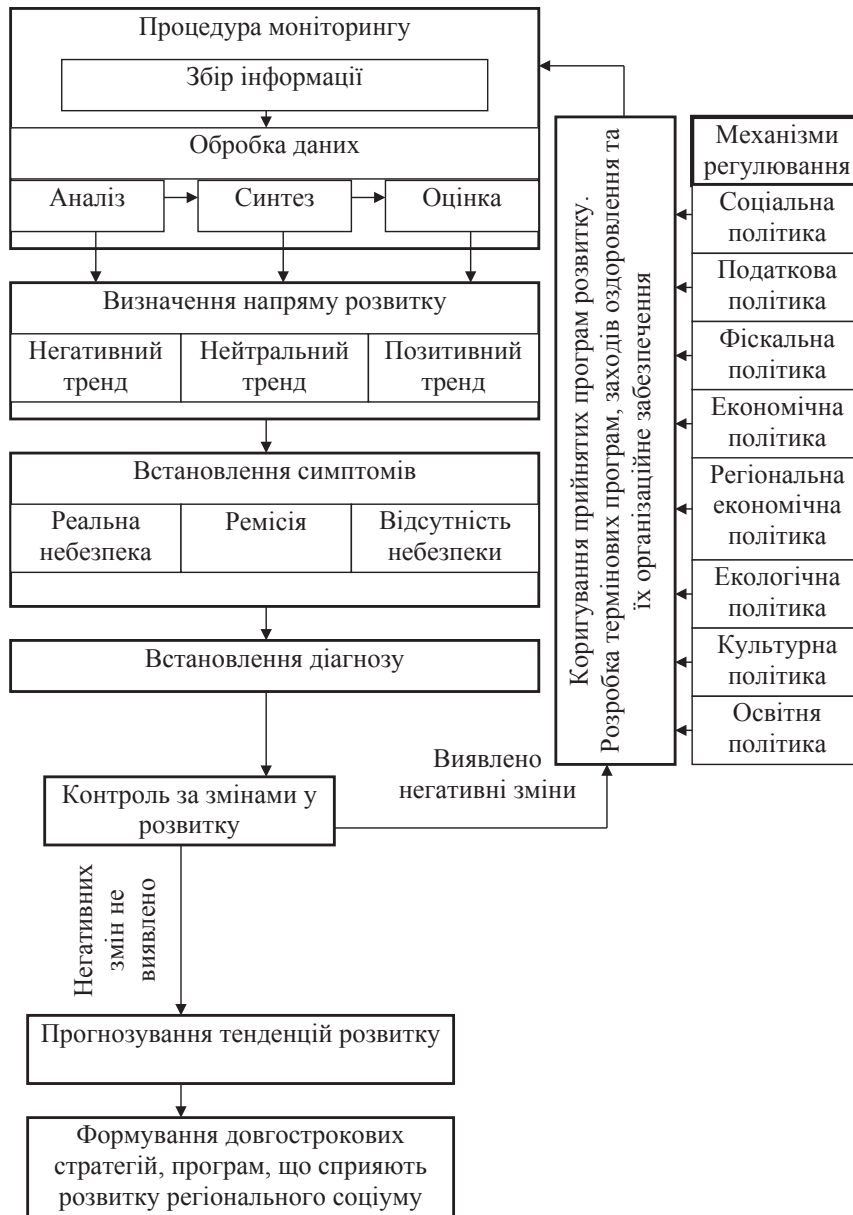

Рис. 1. Структурно-функціональна схема моніторингу умов життя регіонального соціуму

дослідження можна стверджувати, що головна мета моніторингу умов життя регіонального соціуму полягає у оцінці результативності, повноти та ефективності реалізації запропонованих заходів, що спрямовані на подолання, елімінування негативних тенденцій у відтворенні соціального життя населення та визначення відповідних організаційних заходів, які спрямовані на розвиток регіонального соціуму.

Практичне використання результатів функціонування Програми моніторингу умов життя регіонального соціуму полягає у забезпеченні аналітичного та науково-методичного обґрунтування стратегій, програм, що стосуються розвитку соціальної сфери території. А саме реформи соціальної

сфери, метою яких є підвищення рівня та якості життя; питань щодо забезпечення сталої ситуації на ринку праці; подолання кризової демографічної та екологічної ситуації; збереження здоров'я населення, доступності та якості медичного обслуговування; розвиток житлово-комунального господарства та сфери побутових послуг тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці заходів, які ґрунтуються на висновках, отриманих у результаті моніторингу умов життя регіонального соціуму, що дозволить надавати рекомендації державним органам виконавчої влади для прийняття відповідних управлінських рішень та корегувати вже діючі програми розвитку території залежно від визначених змін.

Список літератури:

1. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / [М. Лендбел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський] ; за ред. І. Санжаровського, Ю. Полянського. – К. : В-во «К.І.С.», 2007. – 80 с.
2. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні / [М. Лендбел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак]. – К. : В-во «К.І.С.», 2007. – 120 с.
3. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 24.12.2001 р. № 487. Методичні рекомендації з підготовки регіональних та загальнодержавної програм моніторингу довкілля. Мінекоресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecobank.org.ua/NB/DocLib/1.5.24.pdf>.
4. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16.12.2005 р. № 467. Методичні рекомендації з питань створення систем моніторингу довкілля регіонального рівня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecobank.org.ua/NB/DocLib/1.5.23.pdf>.

Бойченко Э. Б.

Институт экономико-правовых исследований
Национальной академии наук Украины

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОГРАММЫ МОНИТОРИНГА УСЛОВИЙ ЖИЗНИ РЕГИОНАЛЬНОГО СОЦИУМА

Резюме

В статье разработано методологическое обеспечение программы мониторинга условий жизни регионального социума. Программа мониторинга состоит из комплекса взаимосвязанных элементов, направленных на формирование действенной системы долгосрочного, непрерывного, систематического наблюдения за динамикой показателей основных составляющих воспроизводства социальной жизни регионального социума и условий его жизнедеятельности в пределах административно-территориального образования. Практическое использование результатов мониторинга условий жизни регионального социума состоит в обеспечении аналитического и научно-методического обоснования стратегий, программ, касающихся развития социальной сферы территории.

Ключевые слова: мониторинг, программа мониторинга, условия жизнедеятельности, объекты мониторинга, цели и задачи программы мониторинга.

Boychenko E. B.

Institute for Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine

METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE PROGRAM OF MONITORING THE LIVING CONDITIONS OF THE REGIONAL SOCIETY

Summary

In the article the methodological support programs for monitoring the living conditions of regional society. Monitoring program consists of a set of interrelated elements, which are aimed at establishing efficient long-term, continuous, systematic observation of the dynamics of main components of regional reproduction of social life of society and conditions of life within its administrative-territorial unit. Practical use of results of monitoring conditions of regional society is to provide analytical and scientific-methodological study strategies, programs related to social development area.

Keywords: monitoring, application monitoring living conditions, facilities monitoring, goals and objectives of the monitoring program.